

KNJIŽNICE I DRUŠTVO KROZ POVIJEST

Josip Stipanov

KNJIŽNICE I DRUŠTVO: OD POTREBE DO MOGUĆNOSTI

(Zagreb, Školska knjiga, 2010.)

Na neki se način može reći da društvo, zajednica mora sazreti da dođe do nastanka i osnivanja knjižnica kao nezamjenjive poluge u djelotvornom funkcioniranju i uspješnom razvoju toga društva.

Prošle je godine *Školska knjiga* na za-grebačkom sajmu knjiga Interliberu predstavila novu knjigu teologa, filozofa i naj-prije knjižničara, dr. sc. Josipa Stipanova. Naslova *Knjižnice i društvo: od potrebe do mogućnosti*, knjiga u tvrdom uvezu obase-že 277 stranica. Podijeljena je, uz uvod na samom početku, i literaturu na kraju knji-ge, na jedanaest poglavlja, a poglavlja na manje dijelove.

Odmah u uvodu autor otkriva motive za pisanje knjige i po čemu je ova knjiga drugačija od ostalih koje se bave knjižni-cama i njihovim razvojem od samih poče-taka do danas: "Ova knjiga nije povijest knjižnica, ... već prije svega prikaz odnosa knjižnica i društva kroz povijest, društva gledanoga u cijelosti, ..." Jer istina, kao što i sam Stipanov kaže, o knjižnicama je dosta napisano i dosta se piše, a tema po-vijesti knjige i knjižnica je sve popularni-ja, tako da je autor prethodnom rečeni-com odmah dao čitatelju na znanje po čemu je ova knjiga novina u knjižničar-skoj struci, posebice kod nas.

U prvom (*Knjižnica i knjiga*, str. 11-16) i drugom poglavlju (*Knjižnica kao komuni-kacijska agencija*, str. 17-26) raspravlja o fenomenima i neodvojivosti knjige i knjižnice. Smatra da su knjiga i knjižnica gotovo neraskidivo povezani, jer, dakako

knjižnica bez knjiga ne postoji, dok s druge strane, knjiga postoji i izvan knjižnice. Nadovezujući se na ovu suprotnost, knjižnicu naziva komunikacijskom agen-cijom u smislu da jedino knjižnica kao ustanova pridaje knjizi novu dimenziju koju ona kao izdvojeni primjerak nema. Zbog čega baš *komunikacijska* agencija? – jer je knjižnica nastala kao odgovor na čo-vjekovu potrebu da svoju prirodenu po-trebu za komuniciranjem, koja se s vre-menom povećavala i širila, počne ostvari-vati na način koji nadilazi njegov prirodni način komuniciranja te nakon izuma pi-sma i pisanja na prenosivom mediju, čo-vjek organizira knjižnicu.

S trećim poglavljem *Nastanak (prvih) knjižnica* (str. 27-67) autor počinje pre-gled odnosa prvih društava prema izumu pisma, pojavi knjige i nastanku prvih knjižnica, što se smatra početkom povije-sti i civilizacije uopće. Započinje s Mezo-potamijom i Sumeranima koji su stvorili klinasto pismo kojim se pisalo na glin-e-nim pločicama i služilo je prvenstveno za utilitarne svrhe i za zapisivanje molitava i zaziva. Osnivanje prvih škola u to doba rađa potrebu nastanka školskih knjižnica, kako to i pokazuju arheološki ostaci. Na- kon propasti sumerske države na tim se prostorima razvija jaka država Babilona-

ca. Oni u kulturnom smislu nastavljaju tradiciju Sumerana, čak ih nadmašuju. Sljedeći narod koji je odigrao vrlo važnu ulogu u razvoju pisma i knjižnica, bili su Feničani koji su izumili alfabet i trgovali su papirusom, čime je nastanak knjige postao lakši. Dalje, autor se dotiče i židovskoga naroda kao naroda kod kojega je vjera izrazito utjecala na razvoj knjiga i knjižnica, a taj se fenomen kasnije nastavlja u kršćanstvu i islamu. Što se Egipćana tiče u ovom nizu starih naroda, kod njih su knjižnice bile malobrojne i nisu bile usmjerene korisniku, budući da je društvo bilo teokratsko, i da je čitača bilo relativno malo, pa stoga autor zaključuje da se egipatske knjižnice u svojoj razvijenosti ne mogu mjeriti s onima iz Mezopotamije. Stipanov u ovim poglavljima lijepo ističe vezu između poimanja potrebe za knjigom i knjižnicama u Mezopotamiji u odnosu na Egipćane, i unatoč tome što su se Egipćani služili papirusom kao medijem za pisanje, a time su imali i veće komunikacijske mogućnosti, razlog bržeg razvoja knjižnica u Mezopotamiji je bilo dinamičnije i urbanije društvo u odnosu na egipatsko. Nadalje se autor bavi nastankom knjižnica na Dalekom istoku, odnosno u Kini, Indiji i Japanu, i konstatira da su Kinezi bili izumitelji niza tehničkih izuma izravno vezanih za knjigu, a time posljedično i za knjižnice, od kojih Stipanov posebno diskutira o ulozi carske knjižnice. Svjesni uloge knjige i knjižnica kao jakoga komunikacijskog sredstva, kod Kineza se počinju događati i prve cenzure, zabrane i paljenja knjiga. Nasuprot kulturno razvijene Kine, stoji Indija, gdje je veliki utjecaj odigrala vjera u razvoju obrazovanja. Hinduizam nije bio plodno tlo za nastanak knjižnica jer se

brahmanska kasta pridržavala usmene tradicije, bojeći se da zapisano znanje ne prodre u niže slojeve društva, dok se pojavom budizma nisu počele osnivati samostanske knjižnice koje jesu pogodovala otvaranju društva, ali ne u tolikoj mjeri da se ono indijsko može mjeriti s egipatskim ili mezopotamijskim društvom u pogledu pismenosti. Što se tiče japanskoga društva, ono preuzima kinesko pismo i vjeru, no za razliku od Kineza, ondje se ne događaju cenzure i paljenja knjiga, što više, to je tipičan primjer otvorenosti društva koje je preuzelo tuđe pismo i vjeru. Ondje su knjižnice također vezane uz religiju, pa tako prve knjižnice koje nastaju su one hramske, zatim privatne, obiteljske i kasnije školske. Stipanov zaključuje ovo poglavlje o Dalekom istoku mišlju da je na razvoj knjižnica ponajviše utjecalo dakako samo društvo i činjenica je li ono bilo zatvoreno i statično, ili je sredina bila otvorena i mobilna.

Slijedi četvrto poglavlje *Knjižnice u Grčkoj i Rimu* (str. 68-103). Stipanov na ovim stranicama daje pregled nastanka knjižnica i definira njihovu poziciju, a istovremeno ističe sličnosti i razlike u statusu među knjižnicama na relaciji Atena – Aleksandrija – Rim. Za Grčku navodi pojam decentralizirane države kao bitan za razvoj urbane sredine, a time i za nastanak i razvoj knjižnica, koje, za razliku od ostalih knjižnica o kojima je Stipanov razlagao u prethodnim poglavljima, nisu bile vezane uz hramove niti je njihova svrha bila vjerska i obredna. One se organiziraju za potrebe mislilaca, učenih ljudi, znanja, umjetnosti, dakle, prve nastaju privatne knjižnice. Prema obove, razumljivo je što u Grčkoj nije postojala cenzura ni paljenje knjiga. Svojom politikom,

Aleksandar Veliki ovaj grčki znanstveni duh širi na istok, i daljnjom decentralizacijom sve veće države nastaje sve više knjižnica, od kojih je najveća i najpoznatija ona Aleksandrijska. Za razliku od Grčke, rimska država je imala za “službenu državnu politiku” osnivanje i razvoj knjižnica, ponajprije stoga što su rimski carevi prepoznali moć i značaj knjige. I upravo zbog toga u Rimu je postojala i cenzura, kao i progon pisaca, odstranjivanje nepoćudnih knjiga, jer su carevi poduzimali sve da se ne ugrozi ustroj carstva. Stipanov ovdje piše i o materijalima za pisanje, najprije je to bio papirus, a knjiga u obliku svitka, dok se kasnije počinje upotrebljavati pergamena koja je bila pogodnija za knjigu, i ona kao trajniji materijal uvjetuje nastanak novog oblika knjige – kodeksa. Autor lijepo završava ovo poglavlje, misliju da se na primjeru grčko-rimskog razdoblja može zaključiti da jedino otvoreno društvo koje potiče cjelokupno kulturno stvaralaštvo može biti podloga za nastanak i uspješan razvoj knjižnica.

Peto poglavlje pod nazivom *Srednji vijek* je izuzetno opsežno poglavlje (str. 104-161), i unutar njega se nalazi nekoliko manjih dijelova: *Europa, Karolinška renesansa, Renesansa 12. stoljeća, Osnivanje (prvih) sveučilišta, Bizant, Knjižnice u islamskom svijetu, Kina i Zaključak*, te smatram kako bi bilo preopširno i za rad neprikladno da iznosim značajke svakoga od njih, stoga ću podvući samo nekoliko bitnih misli. Stipanov ocjenjuje da u povijesnom periodu nazvanom srednji vijek knjižnice kao komunikacijske agencije propadaju, budući da se radilo o vremenima obilježenim sukobima i ratovima za vrijeme kojih su javne knjižnice propale.

One koje su “preživjele”, bile su malobrojne, služile su uglavnom u vjerske svrhe, a shodno tome, broj korisnika je bio izrazito ograničen, a proizvodnja knjige vrlo mala i gotovo isključivo za vjerske potrebe. Samostanske knjižnice zapadnoga svijeta postaju nepristupačne ili pristupačne samo malobrojnicima, a knjige gube svoju dimenziju prijenosa znanja. Bitnom odrednicom društva postaje samo vjera, a ne znanje. Što se tiče Bizanta, Dalekog istoka i islamskih zemalja, knjiga i knjižnica ondje nisu izgubile svoju (društvenu) ulogu i na njima i dalje počiva ukupno obrazovanje i znanost. U takvom okruženju, upravo su Arapi odigrali ključnu ulogu u prijenosu antičkih tekstova, prvenstveno prijevodima i prijepisima. Kulturno stanje na Zapadu, prema Stipanovu, pozitivne pomake bilježi od 12. stoljeća, kada započinje proces svojevrsne obnove, koja preko renesanse otvara razdoblje slobodne misli koje na neki način traje do današnjeg doba. Ovdje se prvenstveno misli na razvoj gradova i sveučilišta, a shodno tome, monopol crkvene vlasti se postupno smanjuje, čime se otvara prostor čovjekove slobode mišljenja i stvaralaštva. Pojava narodnih jezika, povećanje pismenosti, širenje krugova korisnika knjižnica iz novih slojeva građanstva, dovodi do toga da knjižnični fondovi postaju bogatiji i raznovrsniji. Krajem se srednjeg vijeka počinje prakticirati posudba, pa nastaju i prvi propisi o radu knjižnica. Stipanov naglašava da u ovom periodu još nema aktivne komunikacije Istok – Zapad, kad se radi o knjižnicama i knjizi, i navodi kako usprkos *putu svile* tiskarsko umijeće uz pomoć pomičnih ploča nije došlo do Zapada, kao što je tek kasnije došao i papir.

Dalje, u šestom nevelikom poglavlju *Humanizam i renesansa* (str. 162-175), autor izlaže dijelove *Izum tiska, Tiskarstvo* i (ponovno) *Zaključak*. Ondje Stipanov promišlja o razdoblju u kojem izum tiska i početak tiskarstva radikalno mijenjaju daljnji tijek događaja i razvoj Europe. Proizvodnja tiskane knjige i upotreba papira pogoduje osnutku prvih javnih knjižnica, raste krug čitatelja i korisnika, dakle razvija se sloj pismenih ljudi. Iako je riječ o relativno kratkom povijesnom razdoblju, u usporedbi sa srednjim vijekom, dolazak "Gutenbergove ere" naznačuje kulturno-duhovni procvat u kojemu su ponovno knjižnice kao mjesta okupljanja obrazovanih ljudi, imale važnu i nezaobilaznu ulogu.

Sedmo poglavlje nosi naslov *Od renesanse do Francuske revolucije* i na str. 176 – 203, uz svojevrsan uvod u novu temu, uključuje sljedeća poglavlja: *Reformacija, Početak moderne znanosti, Prosvjetiteljstvo, Daleki istok – Kina, Japan i Indija*, i na kraju *Zaključak* poglavlja. Autor ovdje opisuje knjižnice kao ustanove koje potpuno idu u korak s modernom Europom, nastavljajući se na prethodno povijesno razdoblje gdje se njihov razvoj više ne povezuje ni na kakve političke ni vjerske prilike. Potrebe i zahtjevi korisnika knjižnica se sve više povećavaju, što se očituje u promjenama u radu knjižnica. Stipanov naznačuje početke narodnih knjižnica, što pridonosi povećanju pismenosti. Osim toga, nova tehnologija u vidu tiska, i papir, su već ustaljeni i rukopisna knjiga je posve istisnuta. Zbog takvog tehnološkog napretka, pri čemu Stipanov ne zaboravlja na ulogu prosvjetiteljstva kao revolucionarnog pokreta koji na prvo mjesto stavlja čovjeka-individualca i njegove duhovno-intelektualne potrebe, dolazi do osni-

vanja velikih knjižnica raznih namjena, od kojih kasnije mnoge postaju nacionalne i/ili sveučilišne.

Od Francuske revolucije do Prvoga svjetskog rata naslov je sljedećeg osmog poglavlja koje teče od 204 do 236 stranice, a uključuje dijelove *Francuska revolucija* i *Industrijska revolucija*, zatim veću cjelinu *Knjižnice i knjižničarstvo* u sklopu kojega čitamo *Narodne knjižnice, Školske knjižnice, Specijalne/stručne knjižnice, Sveučilišne knjižnice, Nacionalne knjižnice, Razvoj knjižničarstva i nastanak profesije*, i na kraju *Zaključak*. Autor ističe kako je ovo vremensko razdoblje od stotinjak godina bilo ključno za razvoj knjižnica, isto tako za knjižničarsku profesiju. Stipanov ocjenjuje kako su proglasi Francuske revolucije bili oživotvorenje mnogih ideja prosvjetiteljstva, među kojima je bila i ona javnog školstva koje postaje obavezno. U svjetlu ovih činjenica, definiraju se narodne knjižnice. Krajem 19. stoljeća, u prvi plan istupa sam korisnik i njegove specifične potrebe, što je bio logičan slijed snažnog razvoja znanosti i ozračje scijentizma. Sve ovo uzrokuje nastanak različitih vrsta knjižnica: nacionalnih, narodnih/javnih, školskih, sveučilišnih, znanstvenih, specijalnih/stručnih i dr, a posljedično pogoduje i ubrzava razvoj knjižničarstva kao struke.

Deveto poglavlje *Od kraja Prvoga svjetskog rata do danas* (str. 237 -248) svojim je opsegom malo i obuhvaća dijelove *Knjižnice dobivaju nadopunu* i *Knjižnice dobivaju konkurenciju ili (i) alternativu*. Stipanov razmišlja da je u ovom periodu došlo do najviše promjena u gotovo svim segmentima života i u svim djelatnostima, što se reflektiralo i na život knjižnica. Dolazi do napretka znanosti i tehnologije, a izum

telefona, radija, televizije, kasnije fotokopirnih aparata, telefaksa, te pojava novih medija, CD-a i DVD-a, dovodi do, kako autor ocjenjuje "kraja tzv. Gutenbergove galaksije". U skladu s promjenama u informacijskoj znanosti, knjižnice se kao komunikacijske agencije počinju umrežavati, povećavajući svoju djelotvornost. Stipanov ovo poglavlje okončava mišlju da, budući da je informatička tehnologija u vidu računala postala najveći i najmoćniji komunikacijski alat, je nedvojbeno da će ta tehnologija presudno djelovati na daljnji razvoj knjižnica.

Pretposljednje (deseto) poglavlje nosi naziv *Knjižnice sutra* (str. 249-260). Ovdje autor raspravlja o potpuno novim trendovima, pojavama i društvenim dimenzijama, koje više nisu određene fizičkim i/ili prostornim granicama, već počinje egzistirati "novi informacijski svemir, cyberprostor". Stipanov zanimljivo parafrazira onu poznatu Descartesovu: "Spojen sam, dakle postojim!" U ovim novim informacijsko-tehnološkim uvjetima treba promišljati i o tome da i knjižnice dobivaju novu ulogu, a shodno tome, treba se zapitati i kako će izgledati njihova budućnost. U "društvu promjena" knjižnice trebaju naći svoje novo mjesto. Stipanov tvrdi da uloga i opstanak knjižnica u novim uvjetima nije sporan, međutim treba uzeti u obzir činjenicu da se ustanove, a to je i knjižnica, sporije mijenjaju i prilagođavaju nego tehnologija. Autor zaključuje poglavlje time što će komunikacijske agencije kao takve u novom okruženju biti još djelotvornije u svojoj zadaći skupljanja i čuvanja zabilježenog znanja, bez obzira na tehnologiju odnosno medij.

U posljednjem (jedanaestom) poglavlju *Stradanja i nestanak knjižnica* (str. 261-

271), koje je podijeljeno na dijelove *Fizički razlozi*, *Društveni razlozi* i *Unutarnji razlozi*, autor raspravlja koji čimbenici dovode do toga da su, usprkos naporima društava kroz povijest, pojedine knjižnice propale i/ili nestale. Što se tiče fizičkih razloga, to su bila razaranja i uništenja, prozročena najčešće namjernim čovjekovim djelovanjem, i razorna djelovanja prirode (poplave i požari). Stipanov dalje nabroja koje su knjižnice tijekom povijesti nestale/uništene ovim načinima. Što se tiče društvenih razloga, pod tim autor podrazumijeva nemar i nebrigu društva za knjižnice, odnosno, "prestanak" potrebe za knjižnicom, te pljačke (ratni plijen). Kao primjer u povijesti navodi prestanak značaja benediktinskih samostana, koji su se tako postupno zatvarali, a s njima i njihove knjižnice (odnosno, propale su i/ili su nestale njihove knjige). I konačno, unutarnji razlozi, pod kojima Stipanov misli na slab i propadljiv materijal/medij na kojemu je zabilježeno znanje, a navodi i neprikladne uvjete čuvanja. Nepoznato je koliko je knjiga tako propalo, a taj se podatak neće nikada ni doznati, što se posebno odnosi na Egipat u kojem se koristio papirus, čijem je propadanju pogodovala tamošnja vlažna klima. Stipanov dalje za primjer spominje i fenomen palimpsesta na pergameni, odnosno primjer kada bi se prvotni tekst (uglavnom "poganska" antička baština) izbrisao da bi se na ostrugani komad napisao novi tekst (uglavnom kršćanskoga sadržaja). Što se tiče uvjeta čuvanja, odnosno optimalne temperature i vlažnosti u knjižnicama, oni su u prošlosti uglavnom bili nezadovoljavajući, dok danas knjižnice tome posvećuju više pažnje, pogotovo veće knjižnice, kao npr. sveučilišne i nacionalne.

Prikaz bih zaključila sljedećim dojmovima o knjizi. Oni su da je autor uspio u svojoj prvotnoj nakani da analitički i kritički poveže potrebe i mogućnosti pojedinih društava kroz povijest za knjižnica-ma, i to vrlo uspješno, dijelom i stoga što je tekst napisan jednostavnim i znanstveno-popularnim stilom, što omogućuje čitanje i čitateljima koji nisu stručnjaci u knjižničarskoj profesiji. Autor je također načinio odmak od pisanja čiste povijesti knjige, i na nov i zanimljiv način povezo

društvo i općenito fenomen knjižnice, kako u povijesti, tako i danas. I zaključna misao jest ta, što je vrlo pohvalno da je autor dao i naznake u kojem pravcu bi se knjižnice mogle razvijati u budućnosti, koji su njihovi potencijali u novom, tehnološkom društvu i koje bi potrebe one ubuduće mogle zadovoljavati. Iz navedenog smatram da će knjiga zasigurno doprijeti do čitatelja, kako do onih iz knjižničarske struke, tako i do pukih znatiželjnika.

Lucija Radoš